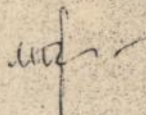

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

СЕРГЄВА МАРИНА ФЕДОРИЖА

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ У ХІМІ СТОЛІТТІ

Спеціальність 10.02.01 - російська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса. - 1998

Робота виконана в Одеському державному університеті
імені І.І.Мечникова

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Карпенко Брія Олександрович

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Бріцин Михайло Якимович,

доктор філологічних наук, професор
Дроздовський Володимир Петрович

Провідна установа – Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні
АН України

Захист відбудеться 15 квітня 1993 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.24.08 з
філологічних наук в Одеському державному університеті
(270058, м. Одеса, французький бульвар, 24/26, ауд. І30).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій
бібліотеці Одеського університету.

Автореферат розіслано 2 березня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доцент

Актуальність теми. Одним із важливих завдань лінгвістики є глибоке вивчення історії словникового складу національних мов на різних етапах їх розвитку. У другій половині ХХ століття російська історична лексикологія збагатилася дослідженнями, присвяченими вивченню тих чи інших лексико-семантичних груп у давньоруській і власне російській мовах. Великий фактичний матеріал, вагомі висновки і узагальнення містяться в докторських і кандидатських дисертаціях, у яких висвітлюється питання історичної лексикології, в монографіях із даної проблематики (Г.О.Богатсва, Б.Л.Богородський, М.Я.Брицин, В.В.Веселітський, С.С.Волков, О.С.Герд, Л.Л.Кутіна, Ф.П.Сергєєв, В.С.Зорокін, Ф.П.Зороколетов та ін.).

Однак не всі шари лексики російської мови розглянуто в генетичному, функціонально-структурному аспектах. Не вирішено проблеми системності словникового складу російської мови на тому чи іншому етапі його історичного розвитку. Недостатньо вивчено лексику багатьох пам'яток російської писемності ХУІ століття. Не досліджено всебічно в лексико-семантичному, функціональному і структурному плані виявилась лексика російської мови міжнародно-правової сфери названого століття. Це спонукало нас обрати темою дисертаційного дослідження функціонування і розвиток дипломатичної лексики російської мови у ХУІ ст.

Опису російської дипломатичної лексики до ХУІ століття присвячено роботи Ф.П.Сергєєва (за даними пам'яток писемності ХІ-ХУІ ст., 1972) і А.А.Сабєніної (на матеріалі списків російських послів останньої треті ХУІ ст., 1971). А.В.Волскова здійснила аналіз дипломатичної лексики в основному на матеріалі трактату П.П.Шафірова "Міркування, які законні причини Петро Перший до початку війни проти Карла XII мав", 1717 р. (1967). Ці дослідження містять цікаві спостереження над функціонуванням багатьох дипломатичних термінів у російській міжнародно-правовій мові ХІ - початку ХУІ ст. Проте російська дипломатична мова функціонувала і розвивалася і в подальший час. Тому для історичної лексикології і для історії російської дипломатії як науки важливим є також встановлення того, як ішло далі збагачення й удосконалення цієї мови, зокрема її спеціальної лексики; а як відомо, ХУІ століття - яскрава і змішана епоха в історії розвитку російської державності, розвитку нових суспільних відношень, великих соціальних потрясінь, розквіту науки, літератури,

містечтва, бурхливої дипломатичної діяльності Росії.

Праць, присвячених характеристиці дипломатичної лексики як складової частини словникового складу російської мови XVIII ст., немає¹. Адає її вивчення становить значний інтерес не лише для лінгвістів, але і для істориків, юристів-міжнародників. Воно надасть можливість глибше зрозуміти процес формування і розвитку спеціальної термінології у зв'язку з розвитком мови і суспільства. Аналіз даного шару російської лексичної системи XVIII ст. буде сприяти виявленню специфічних особливостей його формування і функціонування в російській мові. Цим обумовлена актуальність реферованої дисертації.

Об'єктом дослідження є засвідчені пам'ятками російської писемності XVIII ст. однослівні і складні найменування, які відносяться до сфери міжнародного права.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі дипломатичної лексики як складової частини словникового складу російської мови XVIII ст.

Завдання дослідження: 1. Виявити в пам'ятках російської писемності XVIII ст. лексичні одиниці, які позначають дипломатичні поняття; обґрунтувати кваліфікацію їх як термінів міжнародно-правової сфери; побудувати їх класифікацію за лексико-тематичними групами, у складі яких виявити лексико-семантичні єдності; здійснити семантичний аналіз слів у цих групах. 2. Проаналізувати в генетичному аспекті слова названої вище сфери; встановити, які з них виникли в попередні епохи і продовжували функціонувати в анлізованій період, з які з'явилися в мові XVIII ст.; виявити джерела, за рахунок яких формувалась російська дипломатична лексика. 3. Вивчити даний шар лексики в функціональному аспекті, звернувши увагу на зміни в ній у XVIII ст. 4. Розглянути дериваційну активність слів міжнародно-правової сфери, описати їх структурні особливості. 5. Прослідкувати подальшу долю досліджуваної лексики в російській мові.

Матеріалом дослідження стали дипломатичні документи XVIII ст., які

¹ Аналіз лексико-синтаксичних особливостей сучасних дипломатичних документів здійснено в працях Є.М.Іосерґін, М.Н.Лазарєва, К.А.Догіногої, В.Ч.Ляченко, Е.Е.Негедь, А.І.Медведева, Т.В.Солтанєвської, Н.А.Тимошенко, Г.Д.Удалих та ін. Описує ряд назв відноски між державами у східнослов'янських мовах і А.А.Бурячок.

вміщені в "Листах і паперах Петра Великого" (в 12 томах), "Архіви князя Ф.О.Куракіна" (в 10 томах), "Архіви князя Н.С.Воронцова" (в 40 томах), "Зібранні трактатів і конвенція, укладених Росією з іноземними державами" (скл. Ф.Ф.Мартенс; в 15 томах), "Повному зібранні законів Російської імперії" (тт. 4-26) та ін., а також в опублікованих у різних виданнях дипломатичних донесеннях російських послів з-за кордону. Вибрався необхідний нам лексичний матеріал з інших письмових джерел, у яких містяться відомості про дипломатичне життя Росії в ХУІІ ст. Крім того, залучались дані випусків Словника російської мови ХУІІІ ст., який видається з 1984 р. а також тлумачних словників, виданих у ХУІІ-ХХ ст., етимологічних.

Методи дослідження. Як основний метод використовувався описовий, який передбачає спостереження, контекстний аналіз (по ґрунтується на "вчитуванні" у текст, зіставленні однорідних текстів), узагальнення і класифікацію матеріалу. Застосовувалась також історично-порівняльний метод, який дозволяє простежити за долею дипломатичних термінів, їх семантичним розвитком із протязі ХУІІІ ст. і подальших століть. Використовувались елементи словотвірного та етимологічного методів при характеристиці дериватів і встановленні етимонів. При вирішенні поставлених завдань автор дотримувался двох основних принципових вимог: 1) вивчаги кожне явище у його зв'язку з історією суспільства, з історією народу-творця й носія мови і 2) вивчаги явища діалектично, в їх розвитку.

Наукова новизна. Дана дисертаційна робота є першою у російському мовознавстві дослідженням, у якому здійснено системний аналіз російської дипломатичної лексики ХУІІІ ст., проведений у генетичному і функціональному аспектах за тематичними і лексико-семантичними групами із залученням великого фактичного матеріалу (проаналізовано біля 7 тисяч слозовживачь у контекстному оточенні під встановленні значень 520 однослівних і складених дипломатичних термінів). Описано склад цих лексичних груп, виявлено семантичні зв'язки усередині їх, охарактеризовано способи словотворення аналізованих термінів.

Теоретична значимість роботи полягає в тому, що комплексний лексико-семантичний аналіз дипломатичної лексики і фразеології поглибив про характер формування і закономірності розвитку словникового складу російської мови, її терміносистема, яка відноситься

ся до дипломатичної сфери. Висновки, які містяться в дисертації, можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць із історичної лексикології російської мови, при розробці загальних положень про системну організацію лексики, при вирішенні теоретичних і практичних питань відбору і презентації термінологічної лексики в тлумачних словниках російської мови. Вилучений нами з письмових пам'яток матеріал дає можливість уточнити час виникнення ряду термінів, які є надбанням сучасного дипломатичного словника.

Практичне застосування. Дані дисертаційного дослідження можуть знайти застосування у лексикографічній практиці, зокрема, при складанні історичних, термінологічних і загальномовних словників російської мови, у процесі викладання курсів історії російської мови, лексики сучасної російської мови, при читанні спецкурсів і проведенні спецсеінарів у вищому навчальному закладі з історичної і загальної лексикології, у роботі лінгвістичних гуртків у вищій і середній школі. Результати роботи можуть являти певний інтерес для істориків, юристів, для тих, хто займається питаннями історії міжнародного права і формування дипломатичної мови, дипломатичних робітників та інших осіб, які вивчають історію мови у зв'язку з історією народу.

На захист виносяться такі наукові положення:

1. У російській дипломатичній термінології XVIII ст. - в її лексико-тематичних і лексико-семантичних об'єднаннях - знайшли відображення характер міжнародно-правових відносин Російської держави з країнами Західної Європи в досліджуваному столітті, нові форми міжнародно-правового життя Росії: з'явилися нові слова-терміни і термінологічні словосполучення, нова лексична сполучуваність термінів, які вже побутували до XVIII ст., наповнився новим змістом ряд старих термінів, вийшли з активного вжитку слова-терміни, які не відповідали новим дипломатичним відносинам Росії.

2. У складі російської дипломатичної термінології виділяються два шари: споконвічна і запозичена лексики. Споконвічна, яка складає ядро даної тематичної групи, представлена словами праслов'янського походження, давньоруськими і власне російськими. Іншомовні слова відігравали суттєву, але не визначальну роль в її формуванні. Серед запозичених термінів у дипломатичній мові XVIII ст. виділяються латинізи і західноєвропейізи. Найбільш продуктивними способами словотворення в російській дипломатичній лексиці XVIII ст. є морфологічний (головним чином, суфіксація) і синтаксичний (утво-

рення термінів-словосполучень).

3. У дипломатичній лексичі російської мови ХУІІІ ст. найширше представлені синонімічні відношення, обумовлені міжмовними контактами, різними видами варіативності, функціонуванням лексем в офіційно-діяльному і розмовному мовленні, з такою наявністю у складі досліджуваної тематичної групи великої кількості полісемантів, які виходили окремими значеннями в різні синонімічні ряди, лексико-тематичні групи.

4. Зважаючи на екстралінгвальні фактори, російська дипломатична термінологія ХУІІІ ст. характеризується відкритістю та змінністю складу, появою нових слів-термінів і випадінням застарілих лексичних одиниць.

5. Багато із слів-термінів, які з'явилися в російській дипломатичній мові ХУІІІ ст., дожили до наших днів, витримавши випробування часом.

Апробація роботи. Окремі розділи роботи і дисертація у цілому рецензувались і обговорювались на засіданні кафедри російської мови Одеського держуніверситету. За матеріалами дисертації були прочитані доповіді на Всеукраїнській конференції по лексикології і лексикографії (Дніпропетровськ, 1988), міжвузівських конференціях з семантики одиниць мови (Кіровоград, 1987; Івано-Франківськ, 1990), обласних наукових читаннях, присвячених пам'яті видатного славіста В.І.Григоровича (Одеса, 1991), республіканській науковій конференції (Київ, 1992), на підсумковій конференції професорсько-викладацького складу Одеського держуніверситету (1993 р.).

Основи положення дисертації викладено в п'яти опублікованих роботах.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, покажчика джерел, списку використаної літератури, словника дипломатичних термінів.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми дослідження, обґрунтовується його новизна, визначається мета і завдання дисертації, повідомляється про її методичку, формулюється положення, які виносяться на захист, подається стислий огляд наявної по темі літератури, характеризується джерела фактичного матеріалу, говориться про теоретичну і практичну значимість дисертації. Результати спо-

стережень подано в роботі у вигляді історико-лексикологічних етадів, присвячених однослівним і складеним найменуванням явищ, які відносяться до міжнародно-правової сфери.

У першому розділі - "Іменування посадових осіб, які забезпечують службу дипломатії" - проведений аналіз позначень осіб, які входили до складу дипломатичних представництв; прослідковується їх семантична динаміка за пам'ятками російської писемності ХУШ ст. Встановлено, що в досліджуваному столітті продовжував функціонувати ряд термінів, які виникли в мові попередніх епох: **чрезвычайный и полномочный посол, чрезвычайный посланник, резидент, агент, посольство, консул та ін.**

У ХУШ ст. в російській мові з'являються нові позначення дипломатичних уповноважених: **чикистр-резидент (з 1720 р.), полномочный министр (з 1782 р.), поверенный в делах, генеральный консул (з 80-х рр.), вице-консул (з 20-х рр.) та ін.** У донесеннях і поданикових записах російських послів (наприклад, у Б.І.Куракіна) вживаються і найменування як синоніми до вже існуючих у російській мові позначень осіб: **амбассадор (пор. посол), экстраординарный посол (пор. чрезвычайный посол), экстраординарный посланник та ін.** З'являються також лексеми для передачі понять "ранг посла" (характер, ранг, квалітет), "призначити когось представником в іноземній країні" (акредитовувати, -ание). У другій половині ХУШ ст. ранги дипломатичних агентів ще не набули необхідної чіткості, однак намітилася тенденція розрізняти чотири ранги: **посол, посланник чи полномочный министр, резидент, поверенный в делах.** У ХУШ ст. стосовно до службовців зовнішньополітичного відомства починають вживатися **канцлер, вице-канцлер, советник посольства (з 1711 р.), секретар экспедиции (з 1720 р.), протоколист (сер. ХУШ ст.), драгоман (з 1713 р.).** З 20-х років російське зовнішньополітичне відомство почало називатися **Коллегия иностранных дел (стосовно до відповідних відомств зарубіжних країн - з 1711 р. - Министерство...; пор. стару назву Посольский приказ).**

У другому розділі описується лексика сфери міжнародних відношень. У першому параграфі аналізується лексика, пов'язана з поняттями миру, війни і безпеки. Праслов'янське слово мир, яке вживається у дипломатичній мові Х - ХУІ ст. у значеннях 1) "відсутність війни"; 2) "згода між воюючими сторонами про остаточне припинення воєнних дій", було активним у ній і в досліджуваній період. Пам'ятки: у дипломатичній мові ХУШ ст. суло словосполучення зкля-

чить мир (пор. старі сполучення створити мир, докончати мир, учинити мир та ін.) і як антонім розорвуть мир; пор. також зв'язок «мир» – «розрив миру». У мові XVIII ст. вживались і складні позначення – вечний мир (відоме з XIV ст.), партикулярний мир, сепаратний мир та ін. Розглядається функціонування синонімів перекупе, амністія, а також як міжнародно-правового терміна безпека (пор. международная безопасность). Проаналізовані вживання слів війна, нападение, агрессия; звернено увагу на нову сполучуваність слова война: начать войну, вступить в войну, декларировать войну; оборонительная война, наступательная война та ін., а також вживання сторони (держави); з останньої третини XVIII ст. в російську мову входить синонім слове нападение, відомого за літописами з XIII ст., – агрессия; лексема к агрессор виявляється вже в реляціях Кантеміра (1733 р.).

У параграфі "Лексика, яка позначає поняття "дипломатичні зносини", "переговори" піддається аналізу слова і словосполучення сношение (торговье сношения; пізніше дипломатические сношения), корреспонденция (до середини XVIII ст.) – "писемний дипломатичний зв'язок"; переговори (пор. мирная переговори, тайная, секретная; переговорщик, переговорщик), трактати; з середини XVIII ст. починає досить активно вживатися їх (автохтонний, російський) синонім переговори.

Проаналізовані терміни, які позначають посередництво і суміжні з ним поняття: посредство, посредничество, третейство, третейство, медиация; третій, посередник, медиатор. У кінці XVIII ст. в документах міжнародного права знайшов відбиття галліцизм арбитраж. Описані в терміни – фразеологічні кальки добріє услуги (добріє средства), добріє офіції (напівкалька). Розглянуто назви міжнародних нарад: конференція – "нарада дипломатів" (юр. мирная конференція, приватная, партикулярная), комісія – "нарада дипломатів з приводу вироблення відповідних рішень", конгрес як позначення урочистих міжнародних з'їздів глав держав чи дипломатів.

З генетичного і функціонального боку схарактеризована лексика, яка позначає поняття "міжнародне об'єднання, союз" і суміжні з ним поняття: союз, альянс, коаліція, ліга та ін.; союзник, альянт (альянтор, альянт), адгерент ("однодумець") та ін. У XVIII ст. з дипломатичній сфері цілком визначено усвідомлюється міжнародно-правове положення держави, яка не бере участь у війні між іншими країнами і зберігає з ними мирні стосунки або ж

приймає зобов'язання не брати участі в будь-якій війні. Передавалось це поняття слівом нейтральство (з 1717 р.) і дещо пізніше його варіантом нейтралітет (описно застосовня їх у російському мовному середовищі і впливання складених найменувань вооруженний нейтралітет; морської нейтралітет та ін.; нейтральне нагоди, держави).

У параграфі "Найменування міжнародних зобов'язань" розглядаються терміни-синоніми обов'язательство, обіцяшка, облигація, гарантія та ін., а також гарантирование, гарантировать, гарант, гарантер і ручатель. З переліку найменувань актів дипломатії, які вживалися в російській міжнародно-правовій сфері XVIII ст., знайдуться з боку значення і походження терміни декларація, мініфест, меморіал, променорія, нотифікація, протест, ультиматум, нота, демарш, репрессадія, ембарго, секвестр; описуються і терміни дипломатичного етикету і посольського привілею: церемонія, церемоніал, етикет, аудієнція, визит, привілея (посольская привілея), бесчестие (афрєкт) та ін.

Третій розділ дослідження – "Найменування міжнародного договору". Тут мова йде про те, які позначення договорів вживалися у дипломатичній мові до XVIII ст., а які з'явилися у досліджуваному столітті. Термін трактат – найчастіший у дипломатичних актах XVIII ст.; вживався він, як і в XVII ст., у двох значеннях: 1) "переговори" (зрідка) і 2) "договор, згода з міжнародних питань". Це запозичення відоме за пам'ятками у сполученні з прикметниками, які виконували роль конкретизаторів певних видів договорів: мирний трактат, наступательний (оборонительный) трактат, комерческій трактат, союзний трактат та ін. Як синонім до терміна трактат вживалось і власне російське утворення договор, відоме за пам'ятками писемності з середини XVI ст.; вступало воно у зв'язок в основному з тим же колом прикметників, що й трактат. У мові XVII ст. як синонім до слова договор використовувалось слово соглашение. У дипломатичних актах XVIII ст. продовжує функціонувати (шоправда, не часто) інший синонім мирное постановление. З 60-х років XVII ст. входить в ужиток латинізм пакт і так як синонім до термінів трактат і договор, а з початку XVIII ст. приходить в російську мову через польське посередництво латинізм конвенция у значенні "договірний акт, регулюючи міжнародні відносини переважно в певній спеціальній галузі". Розглянуто входження у дипломатичну мову слів регламент, протокол, рессє. Окремо проаналізовано найменування утворювались верховним органом влади згод, укладених уповноваженими держав, що домовляються (після чого такий договір набуває юридичної сили).

Це підтвердительная грамота, ратификация (пор. і ретифікувать).

У Додаток впливали деякі лексико-тематичні групи, котрі сукупно з основним матеріалом дисертації дають можливість більш повно представити картину формування у ХУШ ст. тематичних груп російською дипломатичної термінології. Мова йде про семантичний аналіз позначень понять "територія" і "населення" у міжнародному праві. З функціонального і словотвірчого боку розглянуті терміни граница, рубеж, демаркация, демаркационная линия та ін. Поняття "приналежність особи до постійного населення певної держави" передавалось полонізмом подданство; особа, яка підпорядковується верхній владі держави, іменовалась також польським з походження словом подданный. У мові ХУШ ст. чітко усвідомлюється поняття натуалізації - "набуття іноземцем прав громадянства даної держави" (пор. вживання у договірних актах дісприкетникового утворення натуалізованний, а також складеного позначення природные подданные). З початку ХУШ ст. входить у офіційно-ділову мову галліцизм вассал (васал, везал, фазел та ін.) - "підданий (стосовно до іноземців, які прийняли підданство іншої країни)". У значенні "повна, необмежена влада" з першого десятиліття ХУШ ст. вживається галліцизм суверенитет (і напівкалька суверенство). Продовжує вживатися давній термін иноземец (чужеземец); у правову мову з початку ХУШ ст. входять і терміни убежище (і дещо раніше прибежище), протекция, протектор (а також покровительство).

У мові міжнародного права ХУШ ст. поняття "наказ або розпорядження" передавалось з основному латинізмом инструкция, рідше наставление; "право, дане уповноваженому на ведення переговорів, а також відповідний документ, який встановлює об'єм прав цього уповноваженого" позначалось фонетично і морфологічно переформульованим на російському ґрунті полонізмом полная мочь (пор. pełna moc), рідше (тільки в першу чверть ХУШ ст.) латинізмом племпотенция. У ХУШ столітті дипломатична мова знає також і іменник-кальку з латинської мови полномочье, який тоді використовувався у двох значеннях, що і полная мочь. Документ, який свідчить про уповноваження дипломатичних агентів, носив назву полномочная грамота.

Дається аналіз таких термінів міжнародного права, як обычай, обыкновенное, международное право, удовольствие, сатиофакция, претензия, кондиция, а також вершая грамота, кредитив, кредитивная грамота, рекредитив, рекредитивная грамота, паспорт та ін.

У висновках сформульовано загальні підсумки вивчення російської дипломатичної термінології у ХУШ ст., які можна викласти таким чином:

1. Російська мова у ХУІІІ ст. мала досить різноманітні лексико-фразеологічні засоби, за допомогою яких виражалися дипломатичні поняття. Ці засоби являли собою певну систему, яка, очевидно, не у всіх своїх частинах до кінця склалася. Тому про дипломатичну термінологію досліджуваного періоду слід говорити як про термінологічну систему, яка інтенсивно формувалася (особливо в першій чверті ХУІІІ ст.) і до кінця століття набула цілком певні обриси як система. У процесі становлення в ній сформувались мікросистеми, інакше - лексико-семантичні групи, які входили в ширші лексико-тематичні об'єднання, що поступово поповнювались новими засобами вираження псчять, які виникали в дипломатичній сфері.

Ступінь "дипломатичної спеціалізації" слів у названих вище об'єднаннях був досить високий: багато з таких слів функціонувало лише як дипломатичні терміни або одне (рідше - два) із значень вживалося як дипломатичний термін (пор. агент - 1) "дипломатичний уповноважений без рангу" і 2) "торговий посередник"; комиссар - 1) "дипломатичний уповноважений звичайно в ранзі посла з тимчасовою місією" і 2) "чиновник, який виконує поліцейські функції"), інші (значно менше) лише ситуативно виступали як терміни, в основному ж функціонували в загальній мові як звичайні, "неспеціальні" слова (пор. слово тишина у значенні "мир, відсутність війни").

Однак у дипломатичній мові ХУІІІ ст. широко використовувались терміни суміжних із дипломатією соціальних сфер - юридичної, адміністративно-канцелярської, військової та інших сфер; це так звані залучені терміни (пор. амністія, інструкція, агресія і т.п.).

2. Російська дипломатична мова ХУІІІ ст. зберегла в своєму активному запасі терміни попередніх епох, які витримали випробування часом. Проте в досліджуваному столітті вона значно поповнилася новими позначеннями, викликаними удосконаленням дипломатичної служби Росії, наявою нових понять цієї сфери, певною орієнтацією на відповідну міжнародно-правову мову, яка використовувалася в країнах Західної Європи.

3. За походженням одні дипломатичні терміни є "автохтонними", "корінними", інші - запозиченими. Серед перших знаходяться слова, які сягають 1) праслов'янської мови, 2) давньоруської і - в основному - 3) власне російської мови: 1) війна, границя, мир, обода, посол, право та ін.; 2) иноземец (і чужеземец, иностранец), показ, перемирие, посольство, поштина, рубек, советник, съезд та ін.; 3) договор, союзник, статья, таможня та ін.

Новотвори ХУІІІ ст. є: 1) іменники а) з суфіксом -тель, мотивовані дієслівною основою: ручатель, обнадеживатель; б) з суфіксом -ство, які позначають посаду, звання, виконання посади,

утворені від іншомовних основ: канцлерство, консульство, медіаторство; установу: министерство; стан (особи): васальство; із значенням стану, мотивовані основами прикметників: нейтральство (і паралель нейтральность); інші абстрактні значення (мотивовані основами іменників): ручательство, покровительство; в) з суфіксом -ость, мотивовані основами прикметників: незалежність, нейтральність, неприкосновенність; г) з суфіксом -ни-, утворені від основ іншомовних дієслів, запозичених з польською, німецькою чи французькою мов: аккредитование, гарантирование, ретицирование, секвестрование, трактование та ін.; 2) прикметники а) на -(е)ский: медіаторский, посереднический (від медіатор, посередник; подданический співвідноситься з основами запозичення подданный, а не з подданик); б) на -ный: аккордный, протокольный; в) на -тельный: верительный, отзывательный (про грамоту); г) на -онный: демаркационный та ін.

У досліджуваній період досить вагомо поповнилася номенклатура дипломатичних найменувань за рахунок запозичень з інших мов. При цьому слід зазначити, що в дипломатичній мові ХУІІ ст. продовжували функціонувати і західноєвропейцями, які з'явилися рідше і сягали латинських етимонів: канцлер (з ХУ ст., але як позначення посади у особи російського зовнішньополітичного відомства - з ХУІІІ ст.), агент, артикул, вице-канцлер, інструкція, канцелярія, комиссар, секретарь (ХУІ ст.); консул (перша пол. ХУІІІ ст.), аудиенція (з 70-х років ХУІІІ ст.), гарантія (з 80-х років ХУІІІ ст.), интернунція, комісія, кондиція, конференція, перегодація, нунціус, прелиминарний, претензія, протестація, пункт, трактат, церемонія (друга половина ХУІІІ ст.), ретифікація (кінець ХУІІІ ст.). З французької мови прийшли визит, комплімент, кур'єр, міністр, паспорт та ін. (остання третина ХУІІІ ст.); з польської - подданный (з ХУ ст.), подданство, постановление (з ХУІ ст.), канцеляриста (ХУІІІ ст.).

У ХУІІІ ст. російська дипломатична мова оприйняла понад 100 іншомовних найменувань. Найбільше слів прийшло з середньовічнолатинської, французької і німецької мов. Переважання слів латинського походження пояснюється тим, що латинь була постачальником термінів як для мови науки, так і для дипломатичної мови. Крім того, не можна не зважати і на той факт, що латинська мова виступала як офіційна мова міжнародних відносин аж до ХУІІІ ст. (при цьому багато дипломатичних документів складалося не цілком мові), що також сприяло входженню латинізмів у російську дипломатичну мову. Як правило, ці латинізми набували дипломатичної семантики в західноєвропейських мовах; з цієї семантикою вони звичувалися російською мовою: вице-консул, клаузула, нунціатура,

прелиминарії, промеморія, репрессали та ін.

Помітний приплив галліцизмів у російську мову є результатом того, що в XVII ст. французька мова стає міжнародною дипломатичною мовою: у ній зароджувались терміни міжнародно-правової сфери, які потім проникали в інші мови: агресія, (1778; від лат. *aggressio*), агресор (1733; від лат. *aggressor*), аккомодант (1710), аккорд (1710), альтернатив (1757) та ін. Немало запозичень з німецької мови: гарант (1715), гарантія (1668), контракт (1686), кредитив (1710), манифест (сер. XVII ст.), меморіал (1702), пакт (1683), через польську мову (пор. лат. *restum*), привілеція (1708) та ін.

Запозичення з польської мови – трактованше (1705); через польську з латинської прийшли: декларація, колегія, конвенція, медіація, миссія, облігація, протекція, сатисфакція та ін.

Більша частина запозичень прийшла в російську мову в першу чверть XVIII ст. (до 1725 р.) – понад 70 лексем; до кінця ж досліджуваного століття – біля 100 іншомовних слів-термінів.

Для багатьох із цих запозичень характерна строката фонетична, графічна і морфологічна варіативність, яка пояснюється або особливостями сприйняття того чи іншого слова із російськомовного ґрунту (особливостями усного сприйняття російськими дипломатами і графічного зображення іншомовних лексем), або мови-посередниці, або тим, що слово приходило в російську мову з двох мов-джерел: альянс (алиан, лианс, олианц, алиенция, алиенция), гэронт (гваронт), гарантія (гварантія, кварантія), декларація (деклерация, деклярация), нейтралитет, неутралит, нейтральство, неутральство), паспорт (пашпорт) тощо. Однак уже в першій чверті XVIII ст. намітився процес стандартизації фонетико-морфологічних форм запозиченої лексики; в подальший період у російській мові закріплюється один із найвизначніших варіантів, останні поступово перестають уживатися.

Російська дипломатична мова збагачувалась також шляхом калькування. Це – 1) словотвірні а) кальки: долинність (пор. лат. *officium*), обов'язковість (пор. *obligatio*), посередник (пор. лат. *mediator*); б) напівкальки: підканцлер (пор. нім. *Vizekanzler*), нейтральство (пор. фр. *neutralite*), суверенство (пор. нім. *Souverenität*); 2) семантичні кальки: двор – "монарх і його сточення"; пор. нім. *Hof*; 3) фразеологічні кальки: міжнародне право, пор. лат. *ius gentium*; добріє услуги, пор. фр. *bons offices*.

4. У багатьох лексико-тематичних групах дипломатичної терміно-лексики є такі позначення, які знаходяться у відношенні функціональної еквівалентності, інакше – синонімії в широкому розумінні цієї категорії (слова виконують одну й ту ж функцію в ме-

явище полісемії, як синонімії; з другого — "фактор так званої термінологічної недостатності, коли нове поняття спеціальної галузі називається спершу старим терміном, який не досить адекватно відображає сутність даного поняття. У подальшому або відбувається вироблення нового позначення даного поняття, або в старому слові розвивається полісемія" (Ф.П. Сорококолетов).

Полісемантичні слова дипломатичної сфери мади в основному два значення: амбасада — 1) "посольство" і 2) "будинок посольства"; декларація — 1) "заява від імені держави про якийсь дипломатичний акт"; 2) "сам документ про таку заяву"; комісія — 1) "наряд дипломатів по узгодженню і виробленню відповідних рішень", 2) "доручення" і 3) "група осіб із спеціальним дорученням"; посольство — 1) група осіб, відправлена в іншу державу з дипломатичною місією", 2) "дипломатичне представництво" і 3) "будинок представництва", ретифікація — 1) "письмовий документ про затвердження верховно владов договору" і 2) "сам процес затвердження" та ін. Для цих полісемантиків у практичній мові неоднакова. Одні з них вийшли з дипломатичного вжитку (амбасада, кореспонденція, характер і под.). Інші продовжували вживатися в цій сфері (посольство, резидент і под.). Треті втратили одне із значень (декларація, конференція, повномочие, ретифікація та ін.).

6. Як уже зазначалося, в першій чверті ХУІІ ст. виразно проявилася тенденція до створення російської дипломатичної термінології з орієнтацією на відповідну західноєвропейську термінологію, коріння якої сягають в основному латинських етимонів. Внаслідок цього ряд старих термінів витісняється новими, які більш точно відображають сутність нових дипломатичних понять. Проте не всі набуття ХУІІ ст. утвердилися в російській дипломатичній мові (вийшли з неї адгерент, аккомоданент, аднат, амбасадор, амбасада, афронт, картель, реверс, сатиофакция, характер та ін.). І все ж таки немало дипломатичних термінів дожило до наших днів. Так, нині вживаються із слів-позначень дипломатичних уповноважених, які з'явилися в мові а) до початку ХУІІ ст.: посол, посланник, посольство, поверенний в делах, интернунцій, консул, нунцій; б) з ХУІІ ст.: вице-консул, генеральний консул, драгсмен, аккредитовать, аккредитоване та ін. Побувають і теріни, пов'язані з поняттями миру, війни і безпеки, міжнародного і посольського права і етикету: безопасность, война, добрые услуги, обхождение (міжнародна звичливість), обычай (міжнародно-правовий звичай), переговоры, перемирие; запозичення ХУІІ ст.: агрессия, агрессор, альтернат, гарант, дезавуировать, де-

марш, дипломат, клаузула, лига, натурализиция, нейтралитет, нота, прелик нарин, реверсали, релрессали, суверенитет, ультиматум, амбарго тощо.

За матеріалами дисертації опубліковано такі роботи:

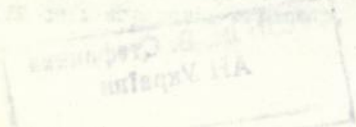
1. Развитие дипломатической семантики в общеупотребительных словах русского языка // Семантика языка и текста: Вторые Кировоградские семантические чтения: Тезисы межвузовской научной конференции. - Кировоград, 1987. - С. 18-19. У співавторстві.
2. Лексика, связанная с понятием "население" в международном праве XVIII века // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков: Вторая Всесоюзная конференция: Тезисы докладов. - Днепрпетровск, 1988. - С. 186-189.
3. Функционирование и развитие русской дипломатической терминологии в XVIII в. // Матеріали міжвузівської конференції "Семантика мови і тексту". - Івано-Франківськ, 1990. - Ч. 3. - С. 328-329.
4. Наименования дипломатических агентов в русском языке XVIII века // Профессор Виктор Иванович Григорович: Тезисы докладов областных научных чтений, посвященных 175-летию со дня рождения ученого-слависта. - Одесса, 1991. - С. 63-65.
5. Функционирование и развитие дипломатической лексики русского языка в XVIII веке (Наименования международных договоров): Методические указания по спецкурсу для студентов заочной формы обучения филологического факультета. - Одесса, 1992. - 32 с.

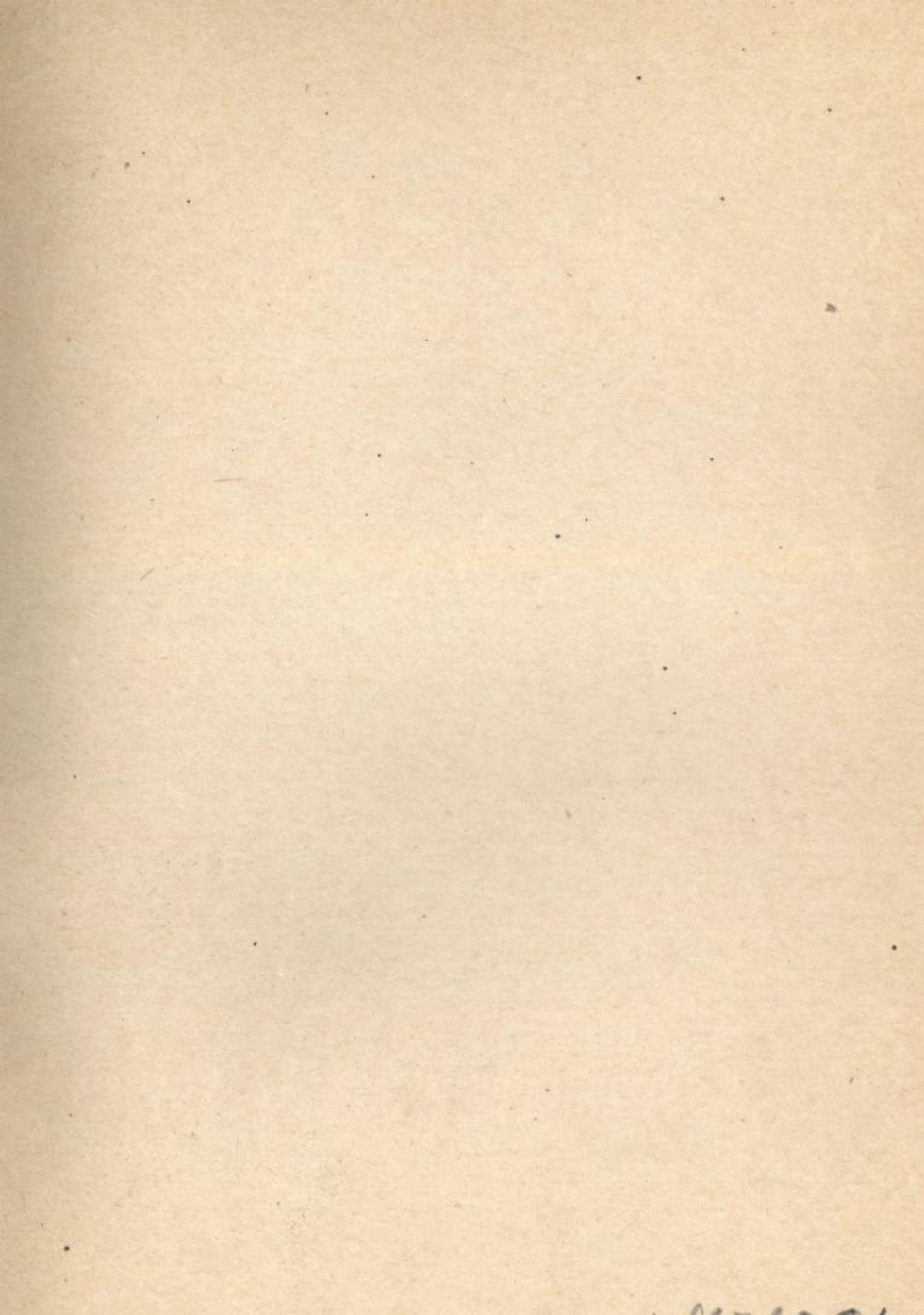
Підл. до друку 26.01.93р. Формат 60×84 I/16

Обсяг 0,7 уч.вид.арк. I,0 др. арк. Замовлення № 111

Тираж 100 примірників. Місьтипографія Одеського
управління по пресі, цех № 3.

Леніна, 49.

AB 26.763

AB 26.763